

JAKUB JASTRZĄBEK
(UNIWERSYTET ŁÓDZKI)
ORCID: 0009-0008-5920-5023

OKRES PRZEŁOMÓW I JEGO ŚWIADECTWO – ŻYCIE I TWÓRCZOŚĆ KASJODORA SENATORA*

Streszczenie. Przełom V i VI w. stanowią okres przełomu w historii Europy zarówno pod kątem politycznym (powstawanie państw plemiennych na terenach dawnego zachodniego Cesarstwa), jak i kulturalnym. Jego przejawy są dostrzegalne w analizie życiorysu Kasjodora Senatora. Doświadczenia historyka, od młodości w rodzinie arystokracji italskiej, przez służbę na dworze Teodoryka Wielkiego, do zwrotu duchowego i zakładania klasztorów, można przypisać do elementów kultury starożytnej, średniowiecznej lub zjawisk przejściowych. Podobną tendencję można odnieść do prac Kasjodora, w tym jego dzieł historycznych oraz teologicznych.

Słowa kluczowe: Kasjodor Senator, późna starożytność, wczesne średniowiecze, historia kultury, historia literatury

Wprowadzenie

Niewiele jest w historii Europy tak przełomowych okresów jak koniec V i początek VI w. naszej ery. Obszar jednolitego wcześniej *Imperium Romanum* uległ podziałowi na wiele mniejszych państw. Nowa rzeczywistość polityczna okazała się o wiele bardziej dynamiczna niż stulecia *Pax Romana*. Konkurujące ze sobą królestwa wciąż były młodymi organizmami, które łatwo pod naporem wrogów zmieniały granice. Jednocześnie licznym zmianom ulegała kultura i sposób życia mieszkańców dotkniętych zmianami regionów.

* Artykuł ten stanowi rozszerzony fragment pracy licencjackiej autora pt. *Stosunki polityczne Teodoryka Wielkiego z królestwami germańskimi na Zachodzie w świetle Variae Kasjodora*, napisanej w 2025 r. w ramach seminarium licencjackiego dr hab. Teresy Wolińskiej, prof. UŁ w Katedrze Historii Bizancjum, Instytucie Historii UŁ.

W tym miejscami chaotycznym okresie żył i tworzył Kasjodor, historyk i jeden z najważniejszych urzędników administracji Królestwa Ostrogotów. Niniejsza praca ma na celu analizę jego biografii i twórczości, ze szczególnym uwzględnieniem kontekstu przemian cywilizacyjnych, których był uczestnikiem. Jego doświadczenia można bowiem interpretować jako wyraz epokowego przełomu; część wydarzeń z jego życia kreuje go na człowieka starożytności, część – przedstawiciela świata średniowiecza. Nie można jednak mówić w tym kontekście o przełomie jako jednostkowym wydarzeniu. Użyte w tytule słowo dotyczy zatem przełomu jako okresu przejściowego, z jednej strony między V a VI w., z drugiej – między dwiema pierwszymi epokami historycznymi Europy. Odbicie tego charakterystycznego czasu znaleźć można w żywocie Kasjodora. O ile on sam nie był bezpośrednim twórcą tych przemian, o tyle bez wątpienia był ich uczestnikiem.

Ze względu na biograficzny charakter niniejszego artykułu w przeważającej liczbie wykorzystywane będą opracowania. W odpowiednich fragmentach znajdują się również odniesienia do jednego z najważniejszych dzieł Kasjodora, *Variae*¹, mniejszej pracy dotyczącej rodziny bohatera artykułu – *Ordo generis Cassiodorum*² oraz wzorowanej na twórczości Kasjodora *Getica* Jordanesa³.

Kontekst polityczny

Przełomowymi momentami rozpadu antycznego porządku były chwile utraty kontroli nad plemionami barbarzyńskimi na terenie Imperium. Na Wschodzie było to osiedlenie się plemienia Terwingów (przyszłych Wizygotów⁴) w 376 r. oraz ich zwycięstwo nad armią rzymską pod Adrianopolem dwa lata później. Do śmierci cesarza Teodozjusza w 395 r. współpracowali z aparatem administracyjnym Cesarstwa, następnie Rzymianie utracili jednak nad nimi kontrolę. Równie kluczowym wydarzeniem na Zachodzie było przełamanie przez barbarzyńców granicy na Renie w noc 31 grudnia 406 r.⁵

¹ Wykorzystana edycja – Kasjodor Senator, *Variae*, red. M. Ożóg, H. Pietras, tłum. A. Kołtuńska, R. Sawa, Kraków 2017 [dalej: *Variae*].

² Cassiodorus, *Ordo generis Cassiodorum*, [w:] *Appendix I: The Ordo generis Cassiodorum*, [w:] J. O'Donnell, *Cassiodorus*, Berkeley–Los Angeles–London 1979, s. 259–266.

³ Jordanes, *O pochodzeniu i czynach Gotów*, [w:] Jordanes, *O całości dziejów albo o pochodzeniu i czynach narodu rzymskiego. O pochodzeniu i czynach Gotów*, tłum. B. Kołoczek, Kraków 2022 [dalej: *Getica*].

⁴ Więcej o pochodzeniu i składzie etnicznym Wizygotów zob. D. Zołoteńki, *Królestwa barbarzyńskie w V wieku*, [w:] *Świat rzymski w V wieku*, red. R. Kosiński, K. Twardowska, Kraków 2010, s. 131–132.

⁵ M. Pawlak, *Rzymski Zachód w latach 395–493*, [w:] *Świat rzymski w V wieku*, s. 27.

Słabe rządy kolejnych cesarzy zachodnich umożliwiały powstanie nowych państw w granicach Imperium⁶.

Zdecydowana większość z nich stanowiła rodzaj dodatkowej rządzącej warstwy nad istniejącymi strukturami społecznymi i politycznymi. Barbarzyńcy wchodzili zatem w relacje z ludnością lokalną: od integracji w państwie Franków, przez pokojowe współistnienie dwóch grup w Królestwie Ostrogotów, do represji religijnych w wandaliskiej Afryce. Brak asymilacji pod rządami większości ludów barbarzyńskich utrzymywał ich odrębność, jednak osłabiał ich państwa w razie wojny. Na sytuacji korzystały lokalne elity arystokratyczne – wspierały one wybranych władców barbarzyńskich, gwarantując swoim terenom pokój. Prowadziło to jednak do zmian w postrzeganiu świata – ważniejszy stawał się dla nich interes danej prowincji niż Imperium jako całości. Co więcej, część arystokracji prowincjonalnej i senatorskiej patrzyła niechętnie na podboje Justyniana – sprawne administracyjnie państwo z autokratycznym monarchą znacznie ograniczałoby ich wpływy⁷. Pierwsze epokowe przemiany można już dostrzec w perspektywie globalnej – świat stawał się dla ludności mniejszy, zdecydowanie bardziej skupiony na kwestiach lokalnych. Z drugiej strony, m.in. w Italii, codzienne życie było na tyle podobne do dawnego, że mieszkańcy mogli nie zdawać sobie sprawy z historycznych zmian, w tym upadku Cesarstwa na Zachodzie⁸.

Biografia Kasjodora

Flawiusz Magnus Aureliusz Kasjodor Senator⁹ pochodził z rodziny o długich tradycjach służby państwu¹⁰. Jego pradziad organizował obronę Brucjum i Sycylii przeciwko Wandalom w połowie V w.¹¹, za co otrzymał następnie majątek w Scyllaceum¹², dziad posiadał znaczne wpływy jako trybun

⁶ D. Brodka, *Wstęp*, [w:] Prokopiusz z Cezarei, *Historia wojen. Tom I. Wojny z Persami i Wandalami*, red. J. Kuciak, tłum. D. Brodka, Kraków 2013, s. XI–XII. Szerokie omówienie procesu powstawania państw barbarzyńskich na terenie Cesarstwa Zachodniorzymskiego z perspektywy rządów rzymskich zob. M. Pawlak, *Rzymski Zachód...*, s. 21–77.

⁷ P. Brown, *The World of Late Antiquity. AD 150–750*, London 1971, s. 122–135; por. R. Macpherson, *Rome in Involution. Cassiodorus' Variae in Their Literary and Historical Setting*, Poznań 1989, s. 84–85.

⁸ J. Moorhead, *Theoderic in Italy*, Oxford i in. 1992, s. 6–9; por. P. Amory, *People and Identity in Ostrogothic Italy 489–554*, Cambridge 1997, s. 109–110.

⁹ J. O'Donnell, *Cassiodorus...*, s. 16.

¹⁰ M. Ożóg, H. Pietras, *Wstęp od redakcji*, [w:] *Variae*, s. V.

¹¹ J. Martindale, *Cassiodorus 1*, [w:] idem, *The Prosopography of the Later Roman Empire. Volume II.A.D. 395–527*, Cambridge i in. 1980 [dalej: PLRE II], s. 263–264.

¹² E. Zwolski, *Kasjodor i Jordanes. Historia gocka, czyli scytyjska Europa*, Lublin 1984, s. 65. Również nazywane Scyllacium, Squillace, zob. M. Starowieyski, *Flavius Magnus Aurelius*

i notariusz w czasach Walentyniana III¹³, z kolei ojciec pełnił ważne funkcje w państwie Odoakra. W trakcie wojny z Ostrogotami poparł jednak Teodoryka Wielkiego, pełniąc swoje obowiązki na Sycylii, następnie w Brucjum i Lukanii, w końcu osiągając funkcję prefekta pretorium (*praefectus praetorio*) w Italii i tytuł patrycjusza¹⁴. Pochodzenie rodzinne Kasjodora było idealnym przykładem rodziny osiągającej stopniowy awans społeczny dzięki funkcjom pełnionym przez kolejnych jej męskich członków. Wyłomem charakterystycznym dla nowej epoki jest kariera ojca bohatera – nie służył już Cesarstwu, a barbarzyńskiemu monarsze.

Kasjodor Senator, urodzony w latach 80. V w.¹⁵, otrzymał bardzo dobre wykształcenie¹⁶ i rozpoczął swoją karierę jako doradca ojca, gdy ten był prefektem pretorium¹⁷. Między innymi dzięki wygłoszeniu mowy na cześć Teodoryka został przez króla zauważony i otrzymał stanowisko kwestora świętego pałacu (*quaestor sacrii palatii*), które zajmował w latach 506/7–511¹⁸. W roku 514 został również konsulem¹⁹. W latach 511–523 był jednak nieobecny na dworze, pełniąc funkcje w rodzinnych regionach Lukanii i Brucjum²⁰. Po powrocie do Rawenny przyjął obowiązki zarządzania kancelarią królewską (stanowisko *magister officiorum*)²¹, które pełnił również po śmierci Teodoryka Wielkiego, do 527 r. Atalaryk, następny król Ostrogotów, mianował Kasjodora w 533 r. prefektem pretorium w Italii; w trakcie pełnienia tego stanowiska urzędnik otrzymał również tytuł patrycjusza²². Wypełniał swoje obowiązki co najmniej do wyboru Witigesy na króla Ostrogotów²³, historycy wskazują jednak najczęściej rok 538²⁴ (m.in. ze względu na kończącą się wówczas pięcioletnią kadencję²⁵). Imponujące, nawet w kate-

Cassiodorus Senator – życie i twórczość Kasjodora, [w:] Kasjodor, *Pisma wybrane (Studia o Kasjodorze)*, red. M. Starowieyski, M. Lohr, tłum. D. Budzanowska-Weglenda i in., Kęty 2022, s. 13.

¹³ J. Martindale, *Cassiodorus* 2, [w:] PLRE II, s. 264.

¹⁴ J. Martindale, *Cassiodorus* 3, [w:] PLRE II, s. 264; zadania prefekta pretorium zob. J. O'Donnell, *Cassiodorus...*, s. 64–67; *Variae*, VI, 3.

¹⁵ J. O'Donnell, *Cassiodorus...*, s. XV.

¹⁶ M. Starowieyski, *Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator...*, s. 14.

¹⁷ *Cassiodorus, Ordo generis Cassiodorum*, s. 27–29.

¹⁸ *Zadania quaestor sacrii palatii* zob. A. Gillett, *The Purposes of Cassiodorus' Variae*, [w:] *After Rome's Fall. Narrators and Sources of Early Medieval History. Essays Presented to Walter Goffart*, red. A. Murray, Toronto–Buffalo–London 1998, s. 39–42; wizja Kasjodora zob. *Variae*, VI, 5.

¹⁹ E. Zwolski, *Kasjodor i Jordanes...*, s. 66.

²⁰ J. Martindale, *Fl. Magnus Aurelius Cassiodorus Senator* 4, [w:] PLRE II, s. 266–267.

²¹ *Zadania magister officiorum* zob. J. O'Donnell, *Cassiodorus...*, s. 61–63; por. *Variae*, VI, 6.

²² A. Gillett, *The Purposes of Cassiodorus' Variae...*, s. 39.

²³ *Variae*, X, 30–35.

²⁴ J. O'Donnell, *Cassiodorus...*, s. 55; M. Starowieyski, *Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator...*, s. 15.

²⁵ E. Zwolski, *Kasjodor i Jordanes...*, s. 68.

goriach starożytnych, *cursus honorum* włącza Kasjodora w obręb cywilizacji antycznej. W tym wszystkim realizował jednak politykę Teodoryka Wielkiego, która otwiera w historiografii dzieje średniowiecza.

Losy Kasjodora przez następne 12 lat nie są znane. Zakłada się, że mógł ten czas spędzić w swoim majątku w Scyllaceum lub w Rawennie. Niewykluczone jest również, że w pewnym momencie tego okresu trafił – samowolnie bądź pod bizantyńskim przymusem – do Konstantynopola. Jest to czas, w którym Kasjodor porzucił karierę polityczną i skupił się na życiu duchowym²⁶ (choć elementy tego zwrotu zauważalne są już w trakcie jego prefektury²⁷). Kolejną pewną informacją na temat urzędnika jest dopiero jego obecność w Konstantynopolu w 550/551 r., kiedy papież Wigiliusz otrzymał od niego wsparcie podczas dyskusji teologicznej. W tym samym czasie z *Historii Gotów* Kasjodora inspirację do własnej pracy miał czerpać działający w Konstantynopolu Jordanes²⁸. Jest to początek znaczącego zwrotu w życiorysie bohatera artykułu. Najważniejszą rolę przestaje odgrywać państwowe życie urzędnika, tak typowe dla arystokracji municypalnej antyku. Kluczowe stają się prywatne przeżycia duchowe – choć obecne już w pierwszych wiekach nowej ery, to jednak najbardziej utożsamiane z wiekami średnimi.

Kasjodor przebywał w Konstantynopolu zapewne do 554 r. (uregulowanie sytuacji prawnej w Italii przez Justyniana po ostatecznym końcu wojny gockiej)²⁹. Po tej dacie Kasjodor wrócił na południe Italii, gdzie podjął działania fundacyjne. Dążył do otwarcia szkoły wyższej w Rzymie³⁰ oraz założył dwa klasztory. Na wzgórzu Castellum powstała samotnia ascetyczna, w nieokreślonym precyzyjnie w źródłach miejscu – *Vivarium*³¹. Głównym celem tamtejszych mnichów było poznawanie oraz przepisywanie ksiąg i rękopisów łacińskich, jak i również tłumaczenie greckich tekstów – szczególnie ważne w obliczu zaniku znajomości greki na Zachodzie. Oba klasztory nie przetrwały jednak śmierci swojego fundatora i konkurencji ze strony benedyktynów³². W jednym z ostatnich dzieł Kasjodor wspomina osiągnięcie wieku 93 lat³³, należy zatem zakładać jego śmierć w latach 70. lub 80. VI w. W ostatnim etapie życia funkcjonował zatem jak pan na swoich ziemiach fundujący klasztory na chwałę Boga – topos charakterystyczny dla Europy nowej epoki.

²⁶ J. O'Donnell, *Cassiodorus...*, s. 105–109.

²⁷ J. Strzelczyk, *Goci – rzeczywistość i legenda*, Warszawa 1984, s. 164.

²⁸ J. O'Donnell, *Cassiodorus...*, s. 131–135.

²⁹ M. Ożóg, H. Pietras, *Wstęp od redakcji...*, s. VI; J. O'Donnell, *Cassiodorus...*, s. 135–136.

³⁰ J. O'Donnell, *Cassiodorus...*, s. 178–185.

³¹ M. Ożóg, H. Pietras, *Wstęp od redakcji...*, s. VI.

³² M. Starowieyski, *Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator...*, s. 19–26.

³³ M. Ożóg, H. Pietras, *Wstęp od redakcji...*, s. VI.

Kasjodor nie odgrywał w kolejnych wiekach tak znacznej roli w życiu intelektualnym Europy jak inni twórcy epoki. Niebagatelne znaczenie miały faktyczne porażki wszystkich jego projektów. Jego dzieła były jednak wykorzystywane w kolejnych wiekach, w szczególności zaś przez nowoczesną naukową historiografię od XIX w. jako wspinała pozostałość minionej epoki³⁴.

Variae

Najważniejszym dziełem Kasjodora jest *Variarum Libri Duodecim* (Dwa-naście ksiąg różnych [rzeczy] – tłum. J.J.), tradycyjnie określane, zgodnie z decyzją Kasjodora³⁵, skróconą nazwą *Variae*. Jest to zbiór listów i dokumentów wydanych przez kancelarię królewską Ostrogotów w trakcie pełnienia przez Kasjodora funkcji na dworze. Obejmuje zarówno listy pisane w imieniu króla, jak i w imieniu własnym przez autora; zawarte są tam również zapisy przemów senackich. Dotyczą wszelakiej tematyki funkcjonowania państwa: relacji dyplomatycznych, zarządzania gospodarką, władzy nad wojskiem, budownictwa, wewnętrznych decyzji administracyjnych; dwie księgi z kolei poświęcone są w pełni na tzw. formuły – wzory powołań i kompetencji poszczególnych urzędników³⁶. Niewykluczone, że autor kolekcjonował listy już od początku służby na dworze, jednak najczęściej wskazywaną datą redakcji zbioru są lata 537–538³⁷.

Podział listów na księgi, za wyjątkiem ksiąg VI, VII, XI i XII, jest chronologiczny. Wewnętrzna struktura kolejnych części, poza dokumentami otwierającymi i zamykającymi, nie jest jednak uregulowana³⁸. Pierwsze cztery księgi zawierają listy zredegowane w latach 507–511³⁹, pokrywają się więc ze służbą Kasjodora w roli kwestora świętego pałacu. Księga V – z dwoma wyjątkami – dotyczy ostatnich lat rządów Teodoryka, gdy autor *Variae* pełnił

³⁴ J. O'Donnell, *Cassiodorus...*, s. 249–258; M. Starowieyski, *Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator...*, s. 26–29.

³⁵ Kasjodor w Przedmowie pisze: „*Librorum vero titulum [...] variarum nomine praenotavi*” – „*Na tytuł ksiąg [...] wybrałem Pisma różne*”, zob. *Variae*, Praefatio, 15.

³⁶ M. Ożóg, H. Pietras, *Wstęp od redakcji...*, s. VIII.

³⁷ A. Kołtunowska, *Wybrane listy Kasjodora (Variae, ks. I–V) – materiał dygresyjny jako narzędzie retoryczne*, „Człowiek w Kulturze” 2021, nr 31, s. 94; J. O'Donnell, *Cassiodorus...*, s. 66–67 stwierdza, że *Variae* mają charakter pracy podsumowującej etap życia autora.

³⁸ J. O'Donnell, *Cassiodorus...*, s. 77–81.

³⁹ Redakcja polskiego wydania posługuje się datacją ustaloną przez T. Mommsena z indywidualnymi poprawkami – M. Ożóg, H. Pietras, *Wstęp od redakcji...*, s. VIII. Niemniej należy zaznaczyć nieobecność oryginalnych dat w większości dokumentów (zob. J. O'Donnell, *Cassiodorus...*, s. 57) oraz trwającą dyskusję dot. datacji listów (por. D. Shanzer, *Two Clocks and a Wedding; Theodoric's Diplomatic Relations with the Burgundians*, „*Romanobarbarica*” 1996–1997, t. 14, s. 244–245).

funkcję *magister officiorum* (523–526). Wspomniane wyżej księgi VI i VII przełamują chronologię, zawierają bowiem formuły urzędów królestwa. Kolejne dwie księgi to listy z okresu panowania Atalaryka (526–534), kiedy faktycznie władzę w państwie sprawowali jego matka, regentka Amalasunta oraz prefekt pretorium Kasjodor. Księga X stanowi zbiór listów ostatnich władców Ostrogotów przed kapitulacją Rawenny w 540 r.⁴⁰: Amalasunty, Teodahada i Witigesy. Księgi XI i XII dotyczą okresu 526–538⁴¹, jednak zawierają listy pisane przez Kasjodora w swoim własnym imieniu jako prefekta pretorium⁴².

W przedmowie autor przedstawia powody stworzenia zbioru. Powołuje się na prośby przyjaciół, którzy mieli podkreślać zalety utrwalenia tekstów Kasjodora, takich jak zapoznanie czytelników z trudami służby jako prefekt pretorium i przedstawienie przykładu autentycznego zaangażowania w sprawy państwa⁴³, utrwalenie pamięci o królu Teodoryku i jego dokonaniach prawnych⁴⁴, pozostawienie przyszłym pokoleniom szansy na prezentację umysłu urzędnika⁴⁵. Mieli również zwracać uwagę na to, że fakt publikacji tak świetnej pracy w okresie pełnienia wymagającej funkcji będzie świadectwem jego talentów⁴⁶. Choć nie można wykluczyć wpływu zewnętrznego, wypowiedzi przyjaciół wydają się być uzasadnieniami Kasjodora włożonymi w ich usta⁴⁷. Autor wspomina również o *Variae* jako ułatwieniu dla jego następców – wzory formuł miały stanowić modelowe dokumenty nominacji⁴⁸. W przedmowie do dokumentów prefektury (*Praefatio chartarum praefecturae*) stwierdza, że publikuje księgę XI i XII, by odbiorcy poznali również autora listów bezpośrednio, nie tylko jako twórcę pism w imieniu króla⁴⁹.

Historycy zwracają jednak również uwagę na inne cele powstania tego dzieła. Znaczna część interpretacji przedstawia obraz zgodny z deklaracjami autora – twórczości propaństwowej. Tłumacze polskiego wydania podkreślają charakter dydaktyczny listów – krytykowane antywzory zachłannych urzędników i wzór Teodoryka jako władcy idealnego⁵⁰. Patrick Amory

⁴⁰ Najpóźniejsze listy i przedmowa datowane są jednak na lata 537–538.

⁴¹ J. O'Donnell, *Cassiodorus...*, s. 64 zwraca uwagę, że większość z nich zapewne powstała pod rządami Teodahada.

⁴² M. Ożóg, H. Pietras, *Wstęp od redakcji...*, s. IX.

⁴³ *Variae, Praefatio*, 1.

⁴⁴ *Tamże, Praefatio*, 9–10.

⁴⁵ *Tamże, Praefatio*, 10.

⁴⁶ *Tamże, Praefatio*, 8.

⁴⁷ A. Gillett, *The Purposes of Cassiodorus' Variae...*, s. 49.

⁴⁸ *Variae, Praefatio*, 14.

⁴⁹ *Tamże, XI, Praefatio*, 6.

⁵⁰ A. Kołtunowska, R. Sawa, *Wstęp od tłumaczy, [w:] Variae*, s. XI–XII.

postrzega *Variae* jako realizację programu wspólnoty państwowej Rzymian i Ostrogotów, zaś sam tekst pisany w późnych latach 30. VI w. jako apologię rządów Amalów w Italii⁵¹; podobnie sytuację ocenia Jonathan Arnold, przedstawiając pogląd ówczesnych na Teodoryka – postać restauratora świata rzymskiego zniszczonego w V w.⁵² Robin Macpherson, rozszerzając perspektywę na całą działalność Kasjodora, podkreśla dydaktyzm jego prac, skierowany przede wszystkim wobec Ostrogotów⁵³. Andrew Gillett zwraca uwagę na upamiętnienie nie tyle samego prefekta, ale i jego współpracowników w administracji⁵⁴. Równoległy element upamiętniany w *Variae* – zdolności językowe autora – podkreśla Anna Kołtunowska⁵⁵.

Z drugiej strony, część historyków wskazuje alternatywne motywacje, którymi mógł się kierować Kasjodor. Maciej Wojcieszak sygnalizuje, że Kasjodor nie musiał utożsamiać się z wizją Teodoryka⁵⁶, a *Variae* to jedynie wybór listów, które autor chciał zaprezentować⁵⁷; o krok dalej idzie Paul Barnwell, sugerując, że część dokumentów ze zbioru mogła być nieautentyczna⁵⁸. Peter Heather przedstawia jeszcze ostrzejszą wizję – jego zdaniem relatywnie krótki staż Kasjodora na dworze w Rawennie nie mógł zagwarantować mu tak silnej pozycji u boku króla, jak sam twierdzi⁵⁹; *Variae* miałyby być z kolei tekstem stworzonym na potrzeby jego pobytu w Konstantynopolu, a jego celem – wyjaśnienie, że Kasjodor służył władcom Ostrogotów do końca, ponieważ było to państwo o charakterze rzymskim⁶⁰. Dosyć wyważone stanowisko między dwiema tezami – wiary prefekta w idee Teodoryka oraz innymi celami powstania jego dzieła – prezentuje A. Gillett⁶¹.

W kontekście tezy niniejszego artykułu warto zwrócić uwagę na wyjątkowy charakter dzieła. Dostarcza ono nadzwyczaj precyzyjne informacje na temat codziennego funkcjonowania Królestwa Ostrogotów. Wyłania się z niego obraz państwa funkcjonującego między dwoma standardami. Z jednej strony, wszechobecność rzymskich elementów systemu władzy (senat,

⁵¹ P. Amory, *People and Identity...*, s. 48–61.

⁵² J. Arnold, *Theoderic and the Roman Imperial Restoration*, New York 2014, s. 46–48, 55–56.

⁵³ R. Macpherson, *Rome in Involution...*, s. 92–93.

⁵⁴ A. Gillett, *The Purposes of Cassiodorus' Variae...*, s. 49–50.

⁵⁵ A. Kołtunowska, *Wybrane listy Kasjodora...*, s. 95–97.

⁵⁶ Por. J. Arnold, *Theoderic and the Roman Imperial Restoration...*, s. 47.

⁵⁷ M. Wojcieszak, *Kilka uwag na temat obrazu „idealnego władcy” Teodoryka Wielkiego w świetle „Variae” Kasjodora Senatora (część pierwsza)*, „Studia z Dziejów Średniowiecza” 2023, t. 26, s. 304–306. J. O'Donnell, *Cassiodorus...*, s. 67–69 podkreśla pomijanie wszelkich negatywnych aspektów władzy Amalów w *Variae*.

⁵⁸ P. Barnwell, *Emperor, Prefects & Kings. The Roman West, 395–565*, London 1992, s. 169.

⁵⁹ Podobne stanowisko przedstawia J. O'Donnell, *Cassiodorus...*, s. 63.

⁶⁰ P. Heather, *The Restoration of Rome. Barbarian Popes & Imperial Pretenders*, Oxford i in. 2013, s. 52–56.

⁶¹ A. Gillett, *The Purposes of Cassiodorus' Variae...*, s. 43–49.

urzędy centralne i terenowe o genezie antycznej) utrwała czytelników w przekonaniu, że uczestnicy wydarzeń dalej żyli w systemie jednego Cesarstwa. Jednym ze znaczących argumentów za takim postrzeganiem sprawy jest treść listu Teodoryka Wielkiego do cesarza Anastazjusza. Król Ostrogotów zwraca się do cesarza słowami: „[...] nie wierzymy, że znosicie jakąkolwiek niezgodę pomiędzy dwoma państwami, które zawsze stanowiły jedno ciało po rządami dawnych imperatorów. [...] Niech będzie jedna wola, zawsze jedna myśl rzymskiej władzy”⁶². Bezpośrednio dostrzec można, że Teodoryk uznaje swoje władztwo za integralną część Cesarstwa; składało się ono jednak z dwóch części, rządzonych przez dwóch równorzędnych władców⁶³. Z drugiej strony nie można jednak nie zauważyć, że jest to już inny świat. Obok starych urzędników coraz większe wpływy zyskują gocy sajoni, Najważniejsze rozmowy polityczne odbywają się między królami państw barbarzyńskich⁶⁴. Lata te stanowią pierwszy krok w nową epokę.

Historia Gotów

Drugą pracą Kasjodora, w jego czasach uważaną za jedno z jego najważniejszych osiągnięć⁶⁵, była *Historia Gotów* (*Historia Gothorum*)⁶⁶, zaginione dzieło w dwunastu księgach, traktujące o pochodzeniu i dziejach tego plemienia od czasów legendarnych, ze szczególnym naciskiem na historię siedemnastu pokoleń dynastii Amalów. Nie da się jednoznacznie określić czasu jej powstania. R. Kasperski, na podstawie przesłanek źródłowych, wyznacza szerokie ramy dla tego wydarzenia. Rozpoczęcie prac datuje na okres ograniczony z jednej strony 516/518 r. (urodzenie Atalaryka – przedstawiciela siedemnastego pokolenia Amalów), a z drugiej 526 r. (śmierć Teodoryka Wielkiego, który miał zlecić prace nad dziełem). Czas jej ukończenia wyznacza z kolei pomiędzy 519 r. (konsulat Eutaryka i uznanie jego prawa do sukcesji po Teodoryku – Kasjodor opublikował z tej okazji również *Kronikę*) a 533 r. (datacja listu Atalaryka do senatu, w którym mowa o pracy Kasjodora)⁶⁷. Historycy podejmują również próby zawężenia możliwego czasu napisania tej pracy⁶⁸.

⁶² *Variae*, I, 1, 4–5.

⁶³ Więcej na temat interpretacji władzy Teodoryka w kategoriach rzymskich zob. J. Prostko-Prostyński, *Utraquae res publicae. The Emperor Anastasius I's Gothic Policy (491–518)*, Poznań 2019, s. 111–151; por. J. Strzelczyk, *Goci...*, s. 127–128; J. Arnold, *Theoderic and the Roman Imperial Restoration...*, s. 70–71; J. Moorhead, *Theoderic in Italy...*, s. 39–51; R. Macpherson, *Rome in Involution...*, s. 81–83; P. Amory, *People and Identity...*, s. 109–112.

⁶⁴ *Variae*, III, 1–4.

⁶⁵ *Tamże*, *Praefatio*, 11; IX, 25, 5–6.

⁶⁶ Właściwy tytuł pracy nie jest znany, zob. R. Kasperski, *Teodoryk Wielki i Kasjodor. Studia nad tworzeniem „tradycji dynastycznej Amalów”*, Kraków 2013, s. 56, przyp. 125.

⁶⁷ *Tamże*, s. 51–57.

⁶⁸ Por. S. Barnish, *The Genesis and Completion of Cassiodorus' „Gothic History”*, „Latomus” 1984, t. 43, Fasc. 2 (Avril–Juin), s. 336–341; J. O'Donnell, *Cassiodorus...*, s. 43–47, 271–272;

Wiedza historyków o *Historii Gotów* jest niezwykle ograniczona. Niektórzy zakładają, że celem jej powstania była legitymizacja władzy przez następców Teodoryka na tronie ostrogockim – Eutaryka lub Atalaryka⁶⁹. Niepewne jest również pochodzenie informacji stanowiących podstawę dzieła. Z jednej strony nie należy wykluczać kompilatorskiego charakteru tekstu, który miał ujednolicić wokół legendy dynastii Amalów historię różnych ludów, składających się na plemię Ostrogotów. R. Kasperski, opierając się na słowach Izydora z Sewilli, minimalizuje rolę podań ustnych, uznając za główne źródło autora teksty literackie⁷⁰; nie sposób jednak całkowicie zignorować dziedzictwo niematerialne, zwłaszcza w kontekście głębokich zmian w kulturze Gotów między czasami Kasjodora i Izydora, takich jak upadek Królestwa Ostrogotów i przejście Wizygotów na katolicyzm. Z drugiej strony, całkiem możliwe jest, że cała tradycja o pochodzeniu Ostrogotów i rodu Amalów została wymyślona przez Kasjodora na potrzeby propagandy imperialnej Teodoryka Wielkiego⁷¹.

Treść, a przynajmniej zarys idei, *Historii Gotów* historycy znają dzięki niewiele późniejszej (ok. 550 r.⁷²) pracy Jordanesa – *O pochodzeniu i czynach Gotów*, znana tradycyjnie jako *Getica*. *Getica* oparta jest, jak stwierdził sam autor⁷³, na pracy Kasjodora. Starsza historiografia ograniczała rolę autora *Getica* do odtwórczego przekopiowania treści, a nawet jej dosłownego przepisania, zaś zapewnienia autora o dodaniu nowych fragmentów traktowała jako zabieg retoryczny. Współcześnie coraz większe uznanie zyskuje jednak pogląd, iż Jordanes, zgodnie z jego słowami, twórczo przetworzył pracę Kasjodora, wprowadzając nowe elementy oraz swoje poglądy na przedstawione wydarzenia⁷⁴. Należy założyć, że *Getica* powstawała na podstawie ukończonej pracy Kasjodora. Teza Arnaldo Momigliano, zgodnie z którą rzymska rodzina Anicjuszów stanowiła centrum frakcji progockiej w Konstantynopolu, a członkowie ich stronnictwa – Kasjodor i Jordanes – tworzyli swoje

W. Goffart, *The Narrators of Barbarian History (A.D. 550–800)*. Jordanes, Gregory of Tours, Bede, Paul the Deacon, Princeton 1988, s. 31–35.

⁶⁹ R. Kasperski, *Teodoryk Wielki i Kasjodor...*, s. 56–63. Ważny jest również kontekst osłabienia władzy Teodoryka w ostatnim okresie jego rządów, zob. S. Barnish, *The Genesis and Completion...*, s. 341–343.

⁷⁰ R. Kasperski, *Teodoryk Wielki i Kasjodor...*, s. 29–31.

⁷¹ *Tamże*, s. 13–39. Więcej na temat *Historii Gotów* zob. W. Goffart, *The Narrators of Barbarian History...*, s. 31–42.

⁷² B. Kołoczek, *Jordanes – barbarzyński narrator antycznych dziejów*, [w:] *Getica*, s. XXXVI–XXXVII.

⁷³ *Getica*, 1–3.

⁷⁴ B. Kołoczek, *Jordanes...*, s. XXXVII–LI; S. Barnish, *The Genesis and Completion...*, s. 351–352.

działa, więc i *Historię Gotów*, na anicjuszowskie (lub samego Justyniana⁷⁵) zlecenie, została bowiem wielokrotnie skrytykowana przez historyków⁷⁶.

Historia Gotów wpisuje się w motyw przełomu w twórczości Kasjodora. Jest to bowiem pierwsza praca poświęcona historii ludu barbarzyńskiego w historii Europy. Później w tym samym nurcie swoje prace tworzyć będą również m.in. Grzegorz z Tours, Izydor z Sewilli czy Beda Czcigodny. Jest to zatem etap historii, na którym dawniej obce elementy społeczne stają się pełnoprawnymi uczestnikami cywilizacji, którą będą kształtować w całkowicie nowym kierunku.

Inne dzieła Kasjodora⁷⁷

Twórczość Kasjodora jest bardzo liczna oraz różnorodna tematycznie. W pierwszej kolejności omówione zostaną jego dzieła o charakterze historycznym. Poza wspomnianymi powyżej *Variae*, *Getica* oraz *Ordo generis Cassiodorum* powstało również kilka innych prac o tej tematyce. *Kronika* (*Chronicon ad Theodoricum regem*) stanowi rocznik wymienający wydarzenia i władców od czasów biblijnych do 519 r. Informacje do 496 r. oparte są na starszych pracach; najnowsze informacje pochodzą już jednak bezpośrednio od Kasjodora, który wykorzystuje to dzieło do promocji wizji pogodzenia Gotów i Rzymian. Popularne w średniowieczu, nie wnosi do współczesnej historiografii wielu informacji⁷⁸. *Historia Kościoła złożona z trzech części* (*Historia Ecclesiastica Tripartita*) to z kolei kontynuacja antycznego dzieła Euzebiusza z Cezarei, uzupełniająca narrację o informacje po 395 r.⁷⁹ Napisał również panegiryk na cześć Eutaryka⁸⁰.

Kasjodor tworzył też dzieła o tematyce religijnej, w tym *O duszy* (*De Anima*) – rozprawę teologiczną na temat duszy, głównie w oparciu o filozofię św. Augustyna. Stanowiła oryginalnie trzynastą księgę *Variae*⁸¹. Autor postuluje w niej życie spędzone na kontemplacji; praca ta stanowi tym samym

⁷⁵ P. Amory, *People and Identity...*, s. 292.

⁷⁶ J. O'Donnell, *Cassiodorus...*, s. 271–272; E. Zwolski, *Kasjodor i Jordanes...*; por. S. Barnish, *The Genesis and Completion...*, s. 336–361.

⁷⁷ Ze względu na mniejsze znaczenie wymienionych niżej dzieł dla dziedzictwa Kasjodora przedstawione na ich temat informacje są skrótowe. Przypisy odsyłają z kolei do prac rozszerzających tematykę.

⁷⁸ M. Starowieyski, *Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator...*, s. 30.

⁷⁹ *Tamże*, s. 31.

⁸⁰ H. Wolfram, *Historia Gotów*, tłum. R. Darda-Staab, I. Dębek, K. Berger, Warszawa–Gdańsk 2003, s. 373–374.

⁸¹ A. Gillett, *The Purposes of Cassiodorus' Variae...*, s. 40.

granicę między dwoma okresami życia Kasjodora⁸². Napisał również liczne komentarze do tekstów biblijnych, w tym do Psalmów (*Expositio Psalmorum*), w których wyjaśnia stojącą za nimi symbolikę, oraz do Listów Apostolskich (*Complexiones in Epistulas Apostolorum*)⁸³.

Ważnymi pracami Kasjodora były także teksty napisane na użytek mnichów z Vivarium. *Wskazania* (*Institutiones*) to tworzony przez wiele lat zestaw wskazówek dotyczących studiowania Pisma Świętego w Vivarium. Pierwsza część stanowi swoiste studium metodologii badań teologicznych i biblijnych; tłumacząc kolejne etapy nauk, pośrednio opisuje również program i praktykę nauczania mnichów w klasztorze. Druga część tej pracy odnosi się z kolei do nauk świeckich i przedstawia po raz pierwszy ideę siedmiu sztuk wyzwolonych. *O ortografii* (*De Orthographia*) obejmuje z kolei zalecenia dotyczące ortografii⁸⁴.

Zakres tematyczny prac autorstwa Kasjodora jest imponujący oraz symptomatyczny. Dzieła bohatera artykułu zawierają w sobie z jednej strony dziedzictwo tradycji antycznej w postaci dzieł podpisanych, upamiętniających jego autora jako skutecznego i poważanego urzędnika, a co za tym idzie – obywatela. Z drugiej, późniejsze zainteresowanie tematyką religijną zarówno można porównać do charakterystyki późnoantycznych autorów kościelnych, jak i przedstawić jako całkowicie nową wartość. Prace powiązane z Vivarium sygnalizują bowiem przyszły rozwój kultury klasztorów w Europie średniowiecznej. Samo wykorzystanie prac Kasjodora w wiekach średnich dowodzi, że jego twórczość pasowała do atmosfery kulturalnej wieków średnich.

Podsumowanie

W świetle powyższych przykładów oczywisty staje się wniosek, iż Kasjodor był reprezentantem zarówno kultury starożytnej, jak i jednym z pionierów rodzącej się kultury średniowiecznej Europy. Młodość spędził w sposób charakterystyczny dla włoskiej arystokracji senatorskiej. Od początku jego życia ten niezmienny styl życia funkcjonował w nowych ramach politycznych – pod władzą monarchów plemiennych. Służba królom Ostrogotów wiąże na kilkadziesiąt lat Kasjodora z centrum władzy w Rawennie, które stanowiło wyjątkowe połączenie tradycji administracji rzymskiej oraz nowych form ustrojowych rozwijającej się monarchii średniowiecznej. Ostatni etap życia Kasjodora o wiele bardziej przypomina losy feudalnego pana – utrzymanie

⁸² M. Starowieyski, *Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator...*, s. 32.

⁸³ *Tamże*, s. 33–34.

⁸⁴ *Tamże*, s. 32–35. Więcej dzieł Kasjodora zob. *tamże*, s. 30–35; M. Ożóg, H. Pietras, *Wstęp od redakcji...*, s. VI–VIII.

z ziemi, fundacja klasztorów. Podobnie różnorodna i łącząca dwie epoki jest jego twórczość. Był to okres ciągłych przemian w kulturze i społeczeństwie; czas przełomu, do którego nie doprowadziło jedno przełomowe wydarzenie, a ogromna liczba przemian na każdym polu. Analiza jednostkowego przypadku może oddać zatem cechy charakterystyczne świata, w którym żył. Bez wątpienia warto poszerzyć badania o badania dotyczące innych równie dobrze utrwalonych życiorysów, zarówno z tej epoki, jak i innych.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Jordanes, *O całości dziejów albo o pochodzeniu i czynach narodu rzymskiego. O pochodzeniu i czynach Gotów*, red. i tłum. B. Kołoczek, Kraków 2022.
- Kasjodor Senator, *Ordo generis Cassiodororum*, [w:] *Appendix I: The Ordo generis Cassiodororum*, [w:] J. O'Donnell, *Cassiodorus*, Berkeley–Los Angeles–London 1979, s. 259–266.
- Kasjodor Senator, *Variae*, red. M. Ożóg, H. Pietras, tłum. A. Kołtunowska, R. Sawa, Kraków 2017.

Opracowania

- Amory P., *People and Identity in Ostrogothic Italy 489–554*, Cambridge 1997.
- Arnold J., *Theoderic and the Roman Imperial Restoration*, New York 2014.
- Barnish S., *The Genesis and Completion of Cassiodorus' „Gothic History”*, „*Latomus*” 1984, t. 43, Fasc. 2 (Avril–Juin), s. 336–361.
- Barnwell P., *Emperor, Prefects & Kings. The Roman West, 395–565*, London 1992.
- Brodka D., *Wstęp*, [w:] Prokopiusz z Cezarei, *Historia wojen. Tom I. Wojny z Persami i Wandalami*, red. J. Kuciak, tłum. D. Brodka, Kraków 2013, s. VII–XC.
- Brown P., *The World of Late Antiquity. AD 150–750*, London 1971.
- Gillett A., *The Purposes of Cassiodorus' Variae*, [w:] *After Rome's Fall. Narrators and Sources of Early Medieval History. Essays Presented to Walter Goffart*, red. A. Murray, Toronto–Buffalo–London 1998, s. 37–50.
- Goffart W., *The Narrators of Barbarian History (A.D. 550–800). Jordanes, Gregory of Tours, Bede, Paul the Deacon*, Princeton 1988.
- Heather P., *The Restoration of Rome. Barbarian Popes & Imperial Pretenders*, Oxford i in. 2013.
- Kasperski R., *Teodoryk Wielki i Kasjodor. Studia nad tworzeniem „tradycji dynastycznej Amalów”*, Kraków 2013.
- Kołatowska A., *Wybrane listy Kasjodora (Variae, ks. I–V) – materiał dygresyjny jako narzędzie retoryczne*, „*Człowiek w Kulturze*” 2021, nr 31, s. 94–109.
- Macpherson R., *Rome in Involution. Cassiodorus' Variae in Their Literary and Historical Setting*, Poznań 1989.

- Martindale J., *The Prosopography of the Later Roman Empire. Volume II.A.D. 395–527*, Cambridge i in. 1980.
- Moorhead J., *Theoderic in Italy*, Oxford i in. 1992.
- Prostko-Prostyński J., *Utraquae res publicae. The Emperor Anastasius I's Gothic Policy (491–518)*, Poznań 2019.
- Shanzer D., *Two Clocks and a Wedding; Theoderic's Diplomatic Relations with the Burgundians*, „Romanobarbarica” 1996–1997, t. 14, s. 225–258.
- Starowieyski M., *Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator – życie i twórczość Kasjodora*, [w:] Kasjodor, *Pisma wybrane (Studia o Kasjodorze)*, red. M. Starowieyski, M. Lohr, Kęty 2022, tłum. D. Budzanowska-Weglenda i in., s. 13–38.
- Strzelczyk J., *Goci – rzeczywistość i legenda*, Warszawa 1984, s. 164.
- Świat rzymski w V wieku*, red. R. Kosiński, K. Twardowska, Kraków 2010.
- Wojcieszak M., *Kilka uwag na temat obrazu „idealnego władcy” Teodoryka Wielkiego w świetle „Variae” Kasjodora Senatora (część pierwsza)*, „Studia z Dziejów Średniowiecza” 2023, t. 26, s. 300–333.
- Zwolski E., *Kasjodor i Jordanes. Historia gocka, czyli scytyjska Europa*, Lublin 1984.

Jakub Jastrząbek

THE TIME OF BREAKTHROUGHS AND ITS TESTIMONY – LIFE AND WORKS OF CASSIODORUS SENATOR

The turn of the fifth and sixth centuries are a period of breakthrough in the history of Europe, both political (creation of tribal states in the territories of former Western Empire) and cultural. Its symptoms are noticeable in the analysis of Cassiodorus Senator's life. The Historian's experiences – from his youth in the family of an aristocratic family in Italia, through his service at the court of Theoderic the Great, to his spiritual turn and his foundations of monasteries – can be attributed to the elements of the culture of Antiquity, Middle Ages or to transitional phenomena. A similar tendency can be ascribed to Cassiodorus' works, including his historical and theological texts.

Keywords: Cassiodorus Senator, Late Antiquity, Early Middle Ages, history of culture, history of literature